

**ЮАН УЛСЫН ҮЕИЙН ОРДНЫ “ЁСЛОЛ ХӨГЖИМ” ХЭМЭЭХ ОЙЛГОЛТЫН
ТУХАЙ**

*Х.Саранчимэг**

Агуулгын товч: “Ёслол хөгжим” хэмээхүй нь өнө эртнээс уламжилж ирсэн дундад орны соёлын “бэлгэ тэмдэг” юм. Юан улсын үеийн ордны ёслол хөгжим нь Баруун Тангуд улс, Алтан улс, Сун улсын ордны ёслол хөгжмийн суурин дээр бүрэлдэн буй болсон аж. Монголын Юаны төр дундад орныг эрхшээлдээ оруулсны дараа ёслол хөгжмийн соёлыг ордноо нэвтрүүлсэн хэдий ч угийн ёс заншилд нь эсрэгцэх байр сууринаас хандаж байжээ.

Түлхүүр үг: Юан улсын үе, ордны ёслол хөгжим

Монголчууд Их Юань улсын үед хятад орныг зуугаад жил ноёрхохдоо Хятадын ёс заншил, хуулийн дагуу хятад үндэстнийг захиран засаж, барихын сацуу Монгол угсаатныхаа ёс заншлыг хадгалж, уламжилсаар иржээ.

Монголын хаант төр дундад орныг дайлан эзэлж бүрэн эрхшээлдээ оруулснаар нийслэлээ Бээжинд нүүлгэн төвлөрөн суух болсон тэр цагаас хааны ордонд дундад орны соёл хүчтэй нөлөөлөх болжээ. Хубилай хаанд шадарлах хятад язгууртнуудын нөлөөгөөр их ордноо хятадын өнө эртний уламжлалт ордны соёл болох “ёслол хөгжим” дахин сэргэж эхэлсэн аж. Хятадын бичгийн сургаалтнуудын хувьд өөрсдийн эл уламжлалт соёлоо хадгалан үлдээхийн төлөөх үзэл гол зорилт болж, үүнээ хэрэгжүүлэхийн тулд “цөөхөн тоот үндэстнийг хятадчилан уусгах” өөрөөр хэлбэл бусад үндэстний соёлыг ижилсүүлэх замаар ёслол хөгжмийн соёлоо уламжлуулах, дэлгэрүүлэхийг махран хичээж байжээ. Гэвч уг соёлыг авч хэрэгжүүлэх, ашиглахыг хориглож байсан монгол язгууртнууд, ихэс дээдсийн эсэргүүцэлтэй тулгарч байв. “Ёслол хөгжим”-ийн үйл ажиллагаа Юан улсын үед нийгмийн дээрх нөхцөл дор хан үндэстний өмнөх хаант төрүүдээс нэлээд өвөрмөц ялгаатай явагдаж байсан нь дамжиггүй юм. Юан улсын үеийн соёлыг ерөнхийд нь ажиглавал “хятадчилах” хийгээд “хятадчилагдахын эсрэг” гэх хоёр үзлийн дуусашгүй тэмцэл байсныг харж болно.

Ордны “ёслол хөгжим” гэж юу вэ?

“Ёслол хөгжим” хэмээхүй нь “ёсыг тогтоож, хөгжмийг үүсгэнэ” гэх утгыг заах ба үүнийг эртний дундад улсын үе үеийн хаант төр улс төрдөө ашиглаж, нийгмийн амьдралаа төвхнүүлж ирсэн уламжлалтай.

“Ёслол” хэмээхүй нь эртний дундад улсад нэг талаар улс төр, нийгмийн харилцаанд “эмх цэгц, дэг журам” тогтоох сургаал, нөгөө талаар хувь хүний үйл ажиллагааны хэм хэмжээг номлох номлол юм. Жоу¹ улсын үеийн бичгийн сургаалтны сонгодог бүтээл болох “Жоу улсын ёслол” (“Жоу улсын ноёд”)-д 6 бүлэг 377 зүйлийн ноён тушаалыг тэмдэглэсэн байдаг ба эл 6 бүлэг нь “тэнгэрийн ноён”, “газрын ноён”, “хаврын ноён”, “зуны ноён”, “намрын ноён”, “өвлийн ноён” гэж ангилагддаг. Энэхүү түүхийн бичигт дундад улсын тариалангийн нийгэм, хувь хүмүүсийн өдөр тутмын үйл ажиллагаа, цаг уур түүний хувирал гээд амьдралын бүхий л цар хүрээг хамруулахдаа хэрхэн эмх цэгц (дэг журам)-тэй хийгээд эе зохиролтой байх талаас нь өгүүлжээ. Ёсон

*Өвөр Монголын Их Сургууль

¹周朝, Жоу улс (МЭӨ 1046- МЭӨ 256 он), Шан улсын дараах төр.

аваас хүний үйл ажиллагаанд дүрэм тогтоож, хяналт тавьдаг. Өөрөөр хэлбэл, хүний үзэх, хэлэх, сонсох, хөдлөх бүр ёслолын дүрэмд нийцсэн үйлдэл байх ёстой. Хүний үйлдэл ёсонд нийцэж байх аваас “ёс суртахуун”-тай байх болно. “Ёсон” бол хүний бүхий л амьдралын мөрдлөг гэж эртний хятадын бичгийн сургаалтнууд онцлон үзэж байжээ.

Мөн “ёсон” бол “тэнгэрийн санаа”-наас эх үндэстэй. “Ёслолын бичиг”-ийн “Ёслолын үйл”²-д: “Ёсон бол тэнгэрийн санааг илтгэнэ”, “Ёсон хэмээхүй, хаан бээр тэнгэрийн санааг уламжилж, ардын сэтгэлийг төвшитгөнө” хэмээжээ. Эртний хятадын хүмүүс тэнгэрийг шинжиж, түүний санаагаар газрын ёсонг тогтоохыг эрхэмлэдэг байсан.

Ёслолд суралцах гол арга бол “хөгжимд боловсрох”. Тэнгэр газрын таалалд нийцсэн хөгжмөөр ард түмний сэтгэл санааг засна. “Шан шу”-гийн “Яо диан”³-д Шун хаан хөгжмийн ноён Куй-д хөгжмийн хэргийг захирах зарлиг буулгажээ. “Угсаа залгамжлах их хүүд хөгжмийн боловсрол олго, хойч үесээ сурган хүмүүжүүл” хэмээжээ. Эртний хятадын “хөгжим” гэдэг ойлголтод хөгжмөөс гадна шүлэг, яруу найраг, бүжиг, дуу зэрэг урлагийн бусад төрлүүд багтдаг байна. Хөгжим нь эртний хятадын нийгэмд онцгой байр суурь эзэлдэг. Учир нь эртний хятадын нийгмийн амьдралд хөгжим нь тайлга тахилга, дайллага, найр наадам, ёслолын зан үйлтэй салшгүй холбоотой оршиж байжээ. Хөгжим нь ёслолын утга санааг илэрхийлж байдаг ба хүний сэтгэлд нөлөөлөх асар их хүчтэй гэж үздэг.

Ер нь бичгийн сургаалтнууд “ёсон” хийгээд “хөгжим” хоёрыг адилтгаж үздэг. “Ёслолын тэмдэглэл, хөгжмийн зүйл”-д ёслолын мөн чанар бол “эмх цэгц”, хөгжмийн мөн чанар бол “зохирол” юм хэмээжээ. Ёслол хөгжмийн мөн чанарыг ухаарвал түүний үнэ цэнийг мэдрэх боломжтой. “Шүн зы, Хөгжмийн өгүүлэл”⁴-д өгүүлсэн нь: “Хөгжим бол эвдэж болшгүй эв эе, ёслол бол өөрчилж болшгүй журам. Хөгжим нь эвсүүлэн нэгтгэнэ, ёслол нь ялган тусгаарлана. Ёслол хийгээд хөгжим хоёр нэгдвээс хүний сэтгэлийг эзэмдэнэ”. “Хөгжмийн мөн чанар “зохирол, найрсал” тул түүнд хүний сэтгэлийг эе эвтэй байлгах үүрэг буй. Ёслолын мөн чанар “ялгах, тусгаарлах” тул түүнд аливаа сэжиглэлийг амирлуулах, чөтгөр шулмыг ялгах, дүрэм ёсыг нягтлах, өршөөл журмыг хүндэтгэх сэдэл оршиж байдаг, тиймээс хаан амгалан, улс төвшин байх болно”⁵. “Ёслол” аваас улс төрийн хэм хэмжээ, эрх баригчдын зэрэг дэсийн хоорондын ялгааг чандлан баримтлах, ёс суртахууны дүрэм хийгээд төрөл бүрийн хууль цаазын ерөнхийлсан нэр юм. “Ёслол” нь “зэрэг дэс”-ийн ялгааг чухалчлах бөгөөд энэ нь “хүндлэх” гэдэг санааг агуулдаг. “Хөгжим” болбоос ихэс дээдсийн ёслолын үйл ажиллагааг тодруулах, үзэл санааг илэрхийлэх хэрэгсэл болох ба хөгжим хөгжимдөж, бүжиг бүжихээр илэрдэг. Хөгжим нь “эв эе” гэдэг ойлголтыг төлөөлөх бөгөөд “элгэмсэх” гэдэг санааг агуулна. “Хүндлэлтэй” агаад “элэгсэг” байх аваас хоёр талын дотоодын эв нэгдэл бат бөх байх болно⁶.

² 《礼记·礼运》

³ 《尚书·尧典》

⁴ 《荀子·乐论》

⁵ 《礼记·礼运》

⁶ 《中国法制史》（第2版）（武汉大学出版社）第19页

“Ёслол хөгжим”-ийн үүрэг бол эв эеийг тогтоож, нийгэмд дэг журмыг бий болгодог. Эртний хятадын бичгийн сургаалтнуудын номлосон “ёсыг тогтоож, хөгжмийг үүсгэнэ” гэдэг эл номлол нь хүн ёс зүйтэй, нийгэм дэгтэй байхад сургасан томоохон сургаалын нэг юм.

Дундад улсыг дайлан эзэлсэн Монголын хаант төр тухайн үеийн нийгмийн бодит нөхцөл байдал өөрөөр хэлбэл, дундад орны хан үндэстнийг эрхэндээ байлгахын тулд өнө эртнээс уламжилж ирсэн “төрийг засах” хөтөч болох бичгийн сургаалтны номлол “ёслол хөгжим”-ийн дүрмийг авч хэрэгжүүлэх, ашиглах зайлшгүй шаардлагатай болсон. Иймээс Монголын дээд давхрагын хэсэг ноёд хятад үндэстний бүхий л төрд хэрэгжиж ирсэн ёслол хөгжмийн соёлыг төрийн бодлогод туршин хэрэглэж эхэлсэн байна.

Юан улсаас өмнө буюу Мөнх хааны төр ёслол хөгжмийг анхааран үзэж байсан тухай “Юан улсын судар”-ын 68-р ботид: “Хаан ёслол хөгжмийн хийж тогтоосон үүслийг асуухад Шы Лон (世隆) өчсөн ану: “Яо (尧) хаан, Шун (舜) хааны үед ёслол хөгжим хөгжибэй” гэж тэмдэглэсэн нь буй. Үүнээс үзвэл, Юан гүрнээс өмнөх монголын хаадын үед ёслол хөгжим хэмээх зүйлийг сонирхон үзэж байсан нь харагдаж байна.

Их Юан улсын үеийн ноёрхогчид төрийн ёслол хөгжмийн дүрмийг бүтээхдээ алдаа оноо, өөрчлөлт шинэчлэлт бүрийг бүх талаар хэлэлцэн зөвлөлдөж, “хаан төрөө засах” “ардын сэтгэлийг төвшитгөж, дэлхий дахиныг амгалан байлгах” түүхэн судрыг үйлджээ. Юаний түүх”-ийн Ёслол хөгжмийн боть 67-д тэмдэглэсэнээр: “Ёсон бол тэнгэр газрын дэг журам, хөгжим бол тэнгэр газрын зохирол юм. Ёсон болбоос хүмүн биеийг засна, гадаад төрхөд хоромхон зуур ч төв хүлцэнгүй бус байдал үүсвээс ихэрхүү санаа сэтгэлийг эзэмдэнэ. Хөгжим болбоос сэтгэлийг засна, сэтгэл амгалан бус, үл бахдах аваас болхи, мэхлэх санаанд сэтгэл автана. Эртний ёс хийгээд хөгжим нь хүмүний бие сэтгэлд оршино. Иймээс эл хоёрыг хэрэглэх аваас зан дадалыг хүндэтгэж, ёс журмыг баримтлах болой. Хойч үеийн ёслол хийгээд хөгжим нь нэгэнтээ мөн чанараа алджээ. Эл хоёрыг хамаарах тусгай хүмүн буй, эдүгээ зөвхөн чихнээ чимэгтэй яруу сонсголтонт үгээр сэтгэлийг баясгах болж, иймээс энэ ёс нь эртний үеийн байдлаа үл гүйцэх амой.

Өмнөх мэргэдийн ёс дүрэм Жоу улсын үед бүрэн төгөлдөржжээ. Улсын гүн хаандаа зүтгэнэ, ёсыг тогтоож хөгжмийг үүсгэнэ. Мөн түүний дүрэм тогтоолыг ихэд дэлгэрүүлнэ. Энэ мэт байдал урьд өмнө үгүй билээ. Чин улс өмнөх төрийн ёслол хөгжмийг устгаж, Чин улсын дүрмийг баримтлан, төрийн ёслолыг туурвиж, дээдсийн сүмийн хөгжмийг бүтээсэн. Вэй улс, Жин улсын сүүлээр умардын таван үндэстний үймээн түйвээнээр Чин улс, Хан улс бас ноёрхолоо алдсан. Тан улсын эхний үед Суй улсын ёсыг уламжлан хэрэглэсэн... Чин улсын үед таван төр доройтон буурах байдал үргэлжилж, Тан улсын ёсыг баримталж Тай Чангийн ёслолыг өөрчөн хийж, “Их бадрангуй” ёслол хөгжмийг бүтээсэн ба эртний яруу гэж алдаршсан. Жин Каны хувьсгал хүрсний сүүлээр ёслолын бичиг хийгээд хөгжим нь устан үгүй болжээ”. Монголчууд ёслол хөгжмийн тухай судлан сурвалжилж, эл ухааныг танин мэдэж байсны гэрч буй за.

Юан улсын монголын ноёрхогч анги ёслол хөгжмийн дүрмийг хэрхэн зохиосныг ажиглавал, “Юаний түүх”-ийн Ёслол хөгжмийн боть 67-д тэмдэглэсэнээр:

Умард газраас үүсч мандсан Юан улс нь улсын их хуралдай хийгээд хурим найр, тайлга тахилгын ёслолыг үйлдэхдээ бүгд угийн зан заншлыг баримтлана. Тай Зу-гийн нэгдүгээр онд Онон голын хөвөөнөө мужийн эзэд чуулан хаан оронд залах хуралдайгаар Хуан Ди (Хубилай)-г хаан ширээнд залжухуй, ёсон залма⁷-т цагаан тугийг бүтээжээ. Ши Зу Жы Юаны 8-р онд Лиү Бин Жон болон Шү Хэн⁸ нарт бараалах ёсыг эхлэн тогтоох зарлиг буулгасан. Энэ өдрөөс эхлэн хаан ширээнд залах, цагаалах өдөр, түмэн өлзийн баяр хийгээд мужийн эзэд болон гадаад улсаас бараалан ирэх төрийн түшмэд хаанд бараалхах, хааны хатан хийгээд хун тайжид навчит өргөмжлөл барих, сайд түшмэдэд алдар цол өргөмжлөх, өмнөх хааны хатанд хүндлэл үзүүлэх болон тэнгэр газар хийгээд өвгөд дээдсээ тахих, сайд түшмэд төрдөө хүндлэл үзүүлэх, бүгд төрийн хуралдайн ёсоор явагдана. Хааны угсааныхны их найр, их түшмэдийг шагнахад угийн заншлыг баримтлана”. Үүнд, “угийн заншлыг баримтлана” хэмээсэн нь монголчуудын уламжлалт ёс заншлын дагуу ёслолыг гүйцэтгэж байхаар тогтоосон байна. Мөн дээрх сурвалжид: “Юан Шы Зу Хубилай Жон Тон-гийн 2-р оны зун, хаан өөрийн биеэр баруун орныг дайлж, хуучны Хэн Жоу-гийн баруун хойд талд тэнгэр тахижухуй, гүүний сүүгээр сацал өргөж ..., хааны угсааны бус хүн оролцож үл болох, улсын зан заншлаар ёслолыг үйлджээ”. Мөн Ши Зу Жы Юаны 13-р оны зун Их Юан улсын хаан Хубилай өмнөд газар элч томилон зарлиг дуулгажээ. Үүнд: тэнгэрийн доорх бүхий л ард “Улсын ёсоор аливаа үйлийг гүйцэтгэтүгэй”⁹ хэмээв. Эл “Улсын ёсоор аливаа үйлийг гүйцэтгэтүгэй” хэмээхүй нь Монголчуудын тогтоосон дүрэм журмыг дагах зарлиг авай. Өмнөд Сун улсыг мөхөөгөөд улсаа дахин нэгтгэсний дараа Хубилай хаан хятадын шадар түшмэдийн саналыг хүлээн авч Кунзийн сургаалтныг урьж хан үндэстний хууль дүрмийг дахин эмхэлж, өмнөх үеийн тогтоосон дүрмийг хэлэлцсэн. Гэхдээ үндэстний уламжлалт соёлын ялгааны улмаас Алтан улс, Сун улсын ёслол хөгжмийн дүрмийг тэр хэвээр нь хуулбарлаагүй харин өөрийн гэсэн онцлог шинж чанараар тусгаж авсан байна. Хаад хийгээд хааны угсааны хүмүүс, их сайд түшмэд, ихэс язгууртнууд өөрсдийн уламжлалт ёс заншлын дагуу аливаа ёслол, тайлга тахилга, найр наадам зэргийг гүйцэтгэж байсан нь зориудаар хятадын соёлын эсрэг гаргасан үйлдэл бөгөөд хятадын уламжлалт соёлд үл автах, түүний эсрэг тэмцэж байсны нэг тод илрэл юм.

Юаны сударт тэмдэглэсэн нь: “Юаны таван ёслол болбоос улсын заншил ёсоор явагдана, тахилга тайх үед эртний ёсонг хянан байцаа. Өвөг дээдсээ тахих ёслолыг ёслолын ноёд нарийн тодорхой шалга, хуучны ёслолыг умартаж үл болохыг сануулан хэл. ...Умардын цөөхөн тоот үндэстэн тэнгэр дээдэлж, сахиуснаас эмээнэ. Бөө бөөлөхийг харахул түүнээс баяр хийгээд уур хилэнг мэдэрнэ... Юаны төр говийн умардаас манджээ, тэнгэрийг дээдлэх ёсон буй. Өмсөж зүүх нь сайныг эрхэмлэж, бөөгийн хэрэгслийг нандигнана, хаан хийгээд хааны угсааг хамгаална”¹⁰ хэмээжээ. Үүнд, “улсын заншил ёсоор явагдана” хэмээхүй нь Монголын уламжлалт зан заншлын дагуу явагдана гэсэн утга, харин “эртний ёсонг хянан байцаа” хэмээхүй нь дундад

⁷ Туг хиур (ᠲᠦᠭᠬᠢᠭᠦᠷ)-г торго бүсээр хийсэн бүч (Монгол үгсийн язгуурын толь, Сэцэнцогт найруулав, 1988 он, тал 2336).

⁸ 刘秉忠(Liu Bing Zhong) 许衡 (Xu Heng)

⁹ 《元史》卷 72

¹⁰ 《元史》卷 72

орны эртний ёслол хөгжмийн дүрмийг мөрд гэсэн санаа болов уу. Хэрэг дээрээ энэ нь хятад болоод монголын “хятадчилах” хийгээд “хятадчилагдахын эсрэг” тэмцэлийн илрэл болой.

Юан улсын үед ёслол хөгжим бүрэлдэн буй болсон үйл явцыг Юан улсын судраас хураангуйлах аваас доорх мэт байна.

Чингис хаан баруун Тангуд улсыг дайлан эзэлж, ордны хуучин хөгжмийг татварлан хэрэглэсэн. Өгөөдэй хааны 5-р он (1233)-д монголын цэрэг Биан Жин¹¹ хотыг бүсэлжээ. Тэр үеэр (Елүчуцай) элчээр томилогдон хотод орж Кунзийн 51-р үеийн ач Юан Цуо-г (元措) олсон ба яань шэн гон¹² цолыг түүнд нэхэн өргөмжилжээ. Тэрээр Юан Цуо-д тархан сарнисан хөгжимчид зэргийг хураан цуглуулах зарлиг буулгасан¹³. “Өгөөдэй хааны 10-р он (1238)-ы 11-р сард Кунзийн ач Юан Цуо Монголын хааны ордонд албан ёсоор бараалхаж, айлтган гуйсан. Үүнд: Мөхсөн Алтан улсын хөгжмийн ноёд, хөгжмийн ажилчид, ёслолын тэмдэглэл, хөгжмийн зэмсгийг хураан цуглуулахыг хүссэн. Үүний тул хааны ордноос “мөхсөн Алтан улсын хөгжмийн ёслолыг мэддэг хуучин хүмүүс болон тэдний гэр бүлийг Дон Пин (东平)-д очихыг зарлиг буулгаж, Юан Цуо-г захиран мэд хэмээн зарлигдав. Тус газраас эдгээр хүмүүсийн хүнсийг хамаартугай”. Иймээс “Яан Жин (燕京) хотод тэнүүчлэн байсан өмнөх Алтан улсын хэсэг хөгжмийн ноёд, хөгжимчид хөгжмийн зэмсэгээ авч Дон Пин-д иржээ. Тэд ордны сургуульд төвхнөсөн ба тэднийг бичгийн сургаалт Сүн Зи Жэнь (宋子贞) удирдаж, үргэлжлүүлэн ордны ёслолын хөгжимд сургажээ”¹⁴. Мөнх хааны 2-р оны 5-р сарын 13-ны өдөр Их тайлганы ёслол хөгжмийн хүмүнийг дуудаж, Наран саран ууланд очуулсан ба 8-р сарын 7-ны өдөр бичгийн дэд сайд Вэй Сиан Чин (魏祥卿) Сү Шы Лон (徐世隆), илгагчи түшмэл Яо Шу (姚枢) зэрэг, хөгжимчин Ли Мин Чан (李明昌), Сү Жэн (许政), У Дэ (吴德), Дуан Жи (段楫), Коу Жон (寇忠), Ду Яан Ниан (杜延年), Жао Дэ (赵德) зэрэг 50 илүү хүний хамт ордонд бараалхав. Хаан ёслол хөгжмийн хийж тогтоосон үүслийг асуухад Шы Лон (世隆) өчсөн ану: “Яо (尧) хаан, Шун (舜) хааны үед ёслол хөгжим хөгжибэй” хэмээжүхүй. Тэр үеэр Мин Чан (明昌) зэрэг хүмүн хөхүүргэ, хан туурга, лимбэ, бишгүүр, хуурхан бишгүүр, шавар бишгүүр, чао (巢) багласан бишгүүр тус тус бариад хааны өмнө үүсгэж аялгуу төгсгөөд, дахин нийлүүлэн үүсгэсэн ану бүгд гурван удаа болж төгсчээ. 11-ний өдөр сая давшиж дуулах хөгжмийг Наран саран ууланд дээд тэнгэрийн хааныг тахижуй. Тахиж дуусаад зарлигаар (морин) өртөөгөөр хөгжимч нарыг Дон Пин-д буцаан хүргэв¹⁵. “Хубилай хаан Сун Жоу Чэн-д хөгжимчидийг захируулсан ба төвийн захиргааны яамнаа өвөг

¹¹ 汴京- -одоогийн Хэ Нань мужийн Кай Фэн хот

¹² 衍圣公-Кунзийн удам залгасан цол, язгууртны цол. Елүчуцай Юан Цуо-г олж тархан сарнисан хөгжмийн ажилчдыг нэгтгэн цуглуулах зарлиг буулгасан эл явдлыг Елүчуцай дундад орны уламжлалт соёлыг хамгаалахын төлөө хийсэн томоохон үйл хэрэг гэж думдадын эрдэмтэд тэмдэглэдэг.

¹³ 《中书令耶律公神道碑》见《国朝文类》卷 57

¹⁴ 《元史》卷 68《礼乐志二》；《振恤乐户记》，见《危太朴集》卷 4；《元史》卷 159《宋子贞传》；《东平府新学记》见《遗山集》卷 32

¹⁵ 《元史》卷 68《礼乐志二》 Гэвч энд тэмдэглэсэн зүйл нэлээд эргэлзээтэй. Мөнх хаан Монголын бусад хаадын адил уугуул нутгийн эзэн хаан. Тэрээр “Би болбоос өвөг дээдсийнхээ хууль дүрмийг ёсчлон дагаж, бусад улс үндэстний аливаа зүйлийг дуурайн залгамжлахгүй”(Юаны улсын судар, Мөнх хааны цагид) хэмээсэн байдаг. Үүнийг эргэн судлууштай мэт санагдана.

дээдсээ тахихад давшиж дуулах хөгжмийг хэрэглэхийг, Ван Ён-д “Их бадрангуй” хөгжмийг бүтээх, ардын дунд хадгалагдаж байгаа Алтан улсын хөгжмийн зэмсгийг цуглуулахыг зарлигдав. Жы Юаны 3-р онд ордноо өлгөх хөгжим, давшиж дуулах хөгжим хийгээд бичиг цэргийн хоёр бүжгийг өвөг дээдсийн тахилгад хэрэглэхийг зарлигдав. Мөн Есүхэйн гэрээс Мөнх хааны гэр хүртэл найман гэрт ану бүгд хөгжмийн дүрэм тогтоосон. Гучдугаар онд дахин улсын хөгжмийн дүрмийг зохиосон¹⁶. “Өлзийтгөмөр хаан дүүргийн тахилгын аялгуу хийгээд бүжгийг тогтоож, дээдсийн сүмийн хөгжмийн дүрмийг дахин зохиож тунхаглав. Буянт Аюурбарвард хаан Тай Чангийн хөгжмийн ажилтанг нөхөн бүрдүүлж, өдөр бүр бэлтгэж байхыг тушаав. Их төлөв тайлга тахилгад яруу хөгжмийг хэрэглэх бөгөөд төрийн их хуралдай, найр наадамд эгэл (найрын) хөгжмийг хэрэглэнэ”¹⁷ хэмээжээ.

Юан улсын үед “Тай Чангийн ёслол дүрмийн хүрээлэнгийн дор Их хөгжмийн яамыг жон тонгийн 5-р онд байгуулсан, ноёд нь дагалт 6-р дэстэй.”¹⁸. “Их хөгжмийн яамны эрхилсэн түшмэл нэг, дэд түшмэл нэг. Дүүргийн тахилга, газар шороон тахилга, өвгөдийн сүмийн тахилгын хөгжмийг захирмой. Аливаа дүүргийн тахилга, газар шороон тахилга, өвгөдийн сүмийн тахилгын хөгжимд “ордноо өлгөх”-ийг хэрэглэмой, хөгжимчин 361 хүмүн. Шороо тариаланд болбоос “давшиж дуулах”-ыг хэрэглэмой, хөгжимчин 51 хүмүн. Дээрх хоёр хөгжмийн бүлгэмд нийт 412 хөгжимчин буй. Хэрэг учирт орлох 50 хүмүн буй”¹⁹. Давшиж дуулах хөгжмийн бүлгэм танхимын дээд хэсэгт тоглох ба ордноо өлгөх хөгжмийн бүлгэм танхимын доод хэсэгт тоглодог. Хөгжмийн бүлгэмд хөгжимчид гол байр суурь эзлэх бөгөөд хөгжимчидөөс гадна дуучид, бүжигчид байна. Бүжих бүжгээ “Бичиг цэргийн хоёр бүжиг” гэж нэрлэнэ. Ээлжлэн тоглодог. Умард Сун улсын үед ордны хөгжмийн бүлгэмд бас давшиж дуулах хөгжмийн анги, ордноо өлгөх хөгжмийн анги, бичиг цэргийн хоёр бүжиг нэгэнтээ байсан. Хөгжим бүжгийг эрхлэх газрыг үйл ажиллагааны чиглэлээс нь хамаарч Төвийн захиргааны яамны дэргэд Ёслолын явдлын яамыг байгуулсан. Ёслолын явдлын яамны дэргэд “Зан үйлийг эрхлэх газар” болон “Дуу бүжиг заан сургах газар” байгуулжээ. Энэ хоёр байгууллага нь өргөл тахил үйлдэх, найр баяр эрхлэх, хөгжимчин бүжигчин бэлтгэх зэрэг ажлуудыг тус тус хариуцдаг. Эдгээр хөгжим бүжгийг эрхлэх тусгай байгууламж байгуулагдсан нь тухайн үеийн монгол үндэстний соёл урлагийг цогцлоох төв болсноор барахгүй дундад орны болон бусад хил хязгаарын үндэстний соёл урлагтай харилцах төв болж улмаар урлаг хөгжин цэцэглэх, түгэн тархах үндэс болж өгсөн байна.

Хятадын эртний ордны хөгжим “яруу хөгжим” болон “найрын хөгжим” хэмээн ангилагддаг. Яруу хөгжим бол язгуур хөгжим, “урьд төр”-ийн үеэс хэрэглэгдэж ирсэн ба хөхүүргэ, хан туурга, хэнгэрэг, агуу их ятга, бишгүүр зэрэг уламжлалт хөгжмийн зэмсгийг хэрэглэдэг. Өвөг дээдсийг тайх ёслолын үеэр тоглоно. Эл хөгжим нь сүр

¹⁶ 《元史》卷 68

¹⁷ 徐远和, 元代礼乐思想探析《文史哲》1999年第3期, 页91

¹⁸ 《元史》卷 88《百官志四》

¹⁹ 《元史》卷 71《礼乐志五》 Ч.Дандаан хөрвүүлэг “Юан улсын судар” (УТНС, гар бичмэл)-т “ордноо өлгөх бүлгэмийн хөгжимчин 261, ...хоёр хөгжимд хөгжимч 312” гэж эндүү бичсэн байдаг. Үүнийг доктор С.Соронзонболд “Монгол хөгжим” (2013, тал 23-т үз) номондоо тэр хэвээр ташаа буулгасан байна.

жавлантай, төв чигч уур амьсгалыг бүрдүүлэх зорилготой. Яруу хөгжим дэх хөгжмийн зэмсгийн бүрэлдэхүүн хийгээд тоглох аялгуу нь маш бага хувирсан. Харин найрын хөгжмийг найр наадмын үеэр хэрэглэх бөгөөд хөгжилтэй, бадрангуй, баяр хөөртэй уур амьсгалыг бүрдүүлдэг. Найрын хөгжим дэх хөгжмийн зэмсэг хийгээд хөгжмийн аялгуу нь үе үеийн төрд маш их хувирсан. Олонх нь тухайн үеийн ард түмний хэрэглэж байсан мөн бусад үндэстний дуу хөгжмийн нөлөөн дор хувиран шинэчлэгдэж байжээ.

Юан улсын үеийн ордны ёслол хөгжим нь Баруун Тангуд улс, Алтан улс, Сун улсын ёслол хөгжмийн суурин дээр бүрэлдэн буй болсон. Тийм хэдий ч Юан гүрний монголын ноёрхогчид төрийн их хуралдай, тэнгэр газар хийгээд өвөг дээдсээ тахиx, ихэс дээдсийн найр наадам зэрэг монгол язгууртнуудын оролцдог бүхий л үйл ажиллагаагаа монголынхоо уламжлалт зан заншлын дагуу явуулахыг эрхэмлэдэг байсан нь лавтай байна.

Их Юан улс бол олон үндэстнийг нэгтгэсэн гүрэн. Юан улсын үеийн соёл урлаг нь дундад орны соёл, дундад азийн исламын соёл, зүүн европын христийн соёл, өмнөд азийн буддын соёл, төвд гаралтай бурхан шашны соёлтой нягт харилцаатай маш өргөн цар хүрээг хамарсан, онцлог соёл юм.

Юан гүрний үед төр амгалан байж, урлаг соёл цэцэглэн хөгжжээ. Монголчууд эзэлсэн улсаа хомроглон устгахад биш зөвхөн өөрсөддөө бүрэн захирагдахыг л шаардаж, тэдний амьдрал, оршил, аж байдал, сүсэг бишрэл, нийгмийн харилцааг нь хөндөлгүй үлдээсээр ирсэн онцлогтой билээ.

Ашигласан ном судар:

- (明) 宋、濂等撰《元史》北京：中华书局，1976年
《中书令耶律公神道碑》·《国朝文类》卷57
《文史哲》1999年第3期
《中华艺术通史》元代卷，北京师范大学出版社，2006年
《元代文化史》广东教育出版社，2009
王景志《中国蒙古族舞蹈艺术论》内蒙古大学出版社，2009年
“Юан улсын судар”，Монгол хэлнээ орчуулсан Ч.Дандаа, Монгол Улсын Төв Номын сангийн гар бичмэлийн сан хөмрөг.